

‘Loopt Hoepeltje/ loopt om; en leerd/ Hoe het in de Waereld verkeerd.’

‘T OUD GEBRUYK DER KINDEREN

Nico Boerma

Anno 2015 komt een overvloed aan beelden en teksten tot ons via nieuwe elektronische media, maar ook nog steeds via traditionele kanalen, zoals drukwerk op papier. Wij weten dat Nederland in de zeventiende eeuw een grote productie van schilderijen had. Dat sommige schilders als etersers tot de Europese top behoorden, zit ook nog wel in ons geheugen. Dat er vanaf het midden van de zeventiende eeuw al sprake was van massacommunicatie door middel van zeer goedkope prenten is een goed bewaard geheim. Zulke prenten bevatten ook afbeeldingen die kinderspelen als thema hadden. Voorbeelden zijn opgenomen in Nico Boerma, Aernout Borms, Alfons Thijs en Jo Thijssen, *Kinderprenten Volksprenten Centsprenten Schoolprenten, Populaire grafiek in de Nederlanden 1650-1950*.¹

De titel *Kinderprenten Volksprenten Centsprenten Schoolprenten* duidt de prenten op verschillende manieren aan. Zij werden gedrukt voor kinderen en volwassenen, en vaak verspreid via de school. De prenten kostten in de zeventiende en achttiende eeuw een oortje, oftewel een kwart stuiver. Na de invoering van de cent in 1816 werd dat meestal een cent, vandaar de naam *centsprent*.² De kosten van het papier maakten ongeveer $\frac{2}{3}$ deel van de totale prijs uit. Pas na verkoop van ongeveer 10.000 prenten was een uitgever uit de kosten.

Opmerkelijk is dat deze goedkope prenten in Nederland al in de tweede helft van de zeventiende

eeuw speciaal voor kinderen gedrukt werden. De prenten hadden vaak titels op rijm en in die titel werden kinderen aangesproken. De prijs van een oortje was voor de meeste ouders wel op te brengen. Kinderen kregen geregeld een prent, waardoor massaproductie mogelijk werd.

Kinderprenten werden in Nederland ongeveer een eeuw eerder gedrukt dan in andere landen van Europa. Kinderboeken kwamen in Nederland pas omstreeks 1780 en deze zijn lange tijd aanzienlijk duurder geweest dan de kinderprent. De kinderprent is dus belangrijk geweest als leesstof voor de opgroeiende jeugd. Ook via scholen werden deze prenten op grote schaal verspreid, eerst alleen als beloning, later ook als lesmateriaal. Vandaar dat de naam *schoolprenten* ontstond.

Afgezien voor kinderen werden ook voor volwassenen in groten getale goedkope prenten gedrukt. Deze kregen in de negentiende eeuw de naam *volksprenten*, omdat men er toen vanuit ging dat deze slordig gedrukte, goedkope prenten voor het gewone volk bestemd waren. Onderzoek na 1970 heeft uitgewezen dat deze veronderstelling onjuist is. Het gaat om goedkope prenten voor alle lagen van de bevolking. Prenten met de Trap des Ouderdoms met de leeftijden van de mens van 0 tot 100 jaar en katholieke heiligenprenten behoren duidelijk tot de volksprenten.

Deze prenten waren gebruiksartikelen en werden niet zorgvuldig bewaard. Kinderen knipten de plaatsjes eruit en gooiden prenten weg als ze vuil waren. Zij werden bij de kruidenier gevouwen tot puntzakjes voor de kruidenierswaren en/of werden tenslotte voor hygiënische doeleinden gebruikt: via de bilspleet in de poepdoos.

Bij het schrijven van het boek hebben de schrijvers ijverig gezocht naar de bewaard gebleven prenten.

¹ Afgekort als KVCs. De gegevens in dit artikel zijn aan dit boek ontleend. Uitgeverij Vantilt: Nijmegen, 2014, 1004 pagina's. Het fraai vormgegeven naslagwerk – uitgekozen als een van de Best Verzorgde Boeken van 2014, zie onder meer <http://boekenoverboeken.com/index.php/catalogus-van-de-best-verzorgde-boeken-2014/> – bevat een overzicht en een catalogus, ook van de afbeeldingen die kinderspelen als thema hadden.

² Zie ook Marnix Koolhaas' artikel 'Centsprent van Friese hardrijderij' op pagina 24-25.

Zij kwamen voor de periode tot 1800 tot ongeveer 1300 bewaard gebleven exemplaren van de totale productie van 100 miljoen uit die periode. Eén voorbeeld om het verdwijnen te illustreren. Na het overlijden van de zeventiende-eeuwse Amsterdamse uitgever Boudewijn de Preys werd een inventaris van de winkelinhoud gemaakt. Op de zolder lagen bij hem nog 21480 prenten. Ook tijdens zijn leven moet

Dit is 't Oud gebruik der Kinderen [...]. Bijzondere Collecties UvA, Collectie Boerma, UBAPRBOERMA183.

hij zeer veel prenten verkocht hebben, maar voor ons is slechts één prent bewaard gebleven.

Gevarieerde onderwerpen

De onderwerpen van de prenten zijn buitengewoon gevarieerd: bijbelse voorstellingen, heiligen, vorsten, militairen, luilekkerland, bedelaars, beeldverhalen, marskramers, ambachtslieden, schepen, dieren, spreekwoorden, ABC's, dieren en ook veel prenten met spelende kinderen.

'Dit is 't Oud gebruik der Kinderen/ en duurd nog zonder hinderen' is de titel van een prent met 24 afbeeldingen, die verkocht is door de erven van Hendrik van der Putte te Amsterdam. Het 'oud gebruik der kinderen' is het kinderspel in allerlei vorm en het spel gaat door tot op de dag van vandaag, waarmee ook het kreupelrijm uit de titel verklaard is. Het gaat hier om een achttiende-eeuwse

prent en in die tijd speelden kinderen vaak dezelfde spelletjes als tot voor kort, voordat de tablet de aandacht begon op te eisen. Zij hoepelden, hinkelden en knikkerden. Zij deden bok, bok, hoeveel hoorns heb ik op mijn kop, waren aan het touwtje springen of deden haasje over. Meisjes speelden met poppen en jongens waren aan het kegelen en het kolven, een voorloper van het golfspel. Alle kinderen bikkelden, hoewel het volgens de prent eigenlijk een meisjes-spel was. Dit spel kennen wij tegenwoordig niet meer, maar als er gezegd wordt dat een voetballer een echte bikkel is, dan weten wij wel wat er bedoeld wordt. Duidelijk is dat het spel verbonden wordt met de kindertijd. De prent toont als afsluiting van die tijd twee stellen waaronder de tekst: 'Vrijsters en vrijers komen op 't lest/ ik houd de mijne voor 't allerbest'.

Een prent uit de eerste helft van de negentiende eeuw ('Ziet hier wat Jonge Knapen spelen [...]'), die verkocht werd door Fra(n)ciscus Hessel, boekhandelaar te Heerenveen, geeft een aanvulling. Hij toont het tolleren, slingeren met een steen, schaatsen, rijden op een hobbelpaard, schieten met pijl en boog, slaan op een trommel, jagen op vogels, dressereren van een sijsje, kegelen, rijden op een stokpaardje, hoepelen en vliegeren.

Opvallend in beide prenten is dat al het spelen buitenspelen is. Prenten met kinderen, die binnenshuis spelen, zijn veel zeldzamer en komen pas voor in de negentiende eeuw.

Betekenislagen

Een vraag die altijd gesteld moet worden bij beeldmateriaal uit vorige eeuwen, is of de afbeeldingen alleen voorstellen wat afgebeeld is, of dat er meer betekenissen in de afbeeldingen schuilen dan direct zichtbaar zijn. Een afbeelding van spelende kinderen voor de abdij van Middelburg in de *Sinne- en Minne-beelden* van Jacob Cats uit 1622 draagt als titel 'Kinderspel gheduijdet tot Sinne-beelden ende Leere der Zeden'. In het bijbehorende gedicht vinden wij de regels: 'Al schyntet Spel, het is een beelt/ van al dat men in de werelt speelt; al 's menschen woelen en gherel/ is jock, is geck, is kinderspel.' Kinderspel is met andere woorden een verbeelding van het leven van de mens.

In plaats van spelende kinderen treffen wij vaak spelende cupido's of engeltjes op prenten aan. Een prent ('Hier hebt gy Jonkheyd koen [...]') van de al genoemde erven van Hendrik van der Putte (nr. *58) is een goed voorbeeld daarvan (zie pagina 2 voor

een afbeelding in kleur van deze prent).

Spelende cupido's zijn al te vinden in dichtbundels met emblemata uit het begin van de zeventiende eeuw. Een emblema is een zinnebeeldige afbeelding met een motto en een gedicht. Een voorbeeld van een dergelijke bundel is het *Ambacht van Cupido* van de hand van Daniël Heinsius uit 1613. Deze bevat afbeeldingen van cupido's die schaatsen, met een zweep de tol slaan en bellen blazen. Deze afbeeldingen hebben een zinnebeeldige betekenis die in het bijbehorende gedicht verklaard wordt. In de liefde glijdt men net zo snel uit als op het ijs, ons leven wordt door wreedheid gedreven als een tol, die door haat en slagen bewogen wordt, en onze jeugd gaat even snel voorbij als een zeepbel, die even schittert en dan knapt.

Van emblema naar kinderprent is een hele stap, ook in de tijd. De prent van de erven Hendrik van der Putte staat qua beeldmateriaal betreft in een oude traditie, maar de tekst laat op een paar uitzonderingen na geen zinnebeeldige betekenis zien. De uitzonderingen zijn de afbeeldingen 3 ('Loopt Hoepeltje/ loopt om; en leerd/ Hoe het in de Waereld ver-keerd.'), 7 ('Cupido ziet de Waereld aan/ En wil zo mee op Stelten gaan.'), wat verwijst naar het spreekwoord *de wereld gaat op stelten*, ofwel 'de wereld is

in beroering') en 14 ('Zo haast is 't fortuyn met ons gebal/ Gelijk als Cupido met de Bal.'), waarop een met een bal spelende cupido laat zien dat wij een speelbal van het fortuin zijn.

Ook de eerder genoemde prent van de erven Van der Putte ('Dit is 't Oud gebruyk der kinderen') heeft een verborgen betekenis. Hij begint met zes kinderen die met molentjes lopen. *Met molentjes lopen* is een spreekwoord dat 'dwaas zijn' betekent. Deze afbeelding aan het begin wil zeggen dat de kindertijd een tijd van dwaasheid is of dat al het kinderspel dwaasheid is, waaraan een einde komt als de tijd van vrijerij aanbreekt (afbeelding 24).³

In het algemeen kunnen wij zeggen dat kinderprenten uit de achttiende eeuw nog iets van een oude traditie kunnen bevatten, de traditie van de zinnebeeldige betekenissen. Deze traditie is evenwel aan het verdwijnen, zoals uit de tekst onder de afbeeldingen blijkt. In de negentiende eeuw is het proces van verdwijnen meestal voltooid. De tweede prent ('Ziet hier wat Jonge Knapen spelen') bevat geen zinnebeeldige betekenissen meer, maar wel enige duidelijke moraliserende boodschappen. De titel waarschuwt tegen misdrijf en de tekst onder de afbeeldingen 1 ('Ik zweep myn Dryftol voort en hoop er uit te leren, Dat ik geen slaag behoef, om tot mijn werk te keren.') en 10 ('Een uurtje na Schoolyd op myn Stokpaard te ryde, Kan, als ik heb geleerd, mijn jonge Geest verblyde.') maakt duidelijk dat leren vooraf moet gaan aan het spelen. Prenten uit de periode 1790-1850 worden vaak gekenmerkt door een braafheidscultuur, waarbij de boodschap is dat spelen moet leiden tot eer en deugd en kinderspel een voorbereiding is op de volwassenheid.⁴

Van de massaal geproduceerde prenten zijn de meeste vergaan, wat het gewone lot is van populair drukwerk. Zij zijn kapot gespeeld, geknipt of voor hygiënische doeleinden gebruikt. Zij zijn bijna net zo vergankelijk als zeepbellen, die even schitteren en dan knappen. De weinige overgebleven exemplaren worden nu gekoesterd, omdat zij ons een kijk geven op het leven van kinderen en de gewone man in vroegere eeuwen.

Ziet hier wat Jonge Knapen spelen [...]. Bijzondere Collecties UvA, Collectie Boerma, Pr. C 10092.

3 Zeepbellen als symbool voor vergankelijkheid treffen wij nog in de negentiende eeuw aan, maar in de achttiende eeuw zijn er al prenten waarop het zeepbellen blazen door cupido's opgevat wordt als het roken van een pijpje tabak. Bij goedkope prenten kunnen de oorspronkelijke betekenis en de veranderde in dezelfde tijd naast elkaar bestaan (zie KVCs: 366).

4 Zie KVCs: 42 (afbeelding 1.4).